

Maria Andersson

Manlighet, mod och moral: Amanda Kerfstedts "Carl Bergs skoltid"

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sbi-24>

Citation: *Nordic Journal of ChildLit Aesthetics*, Vol. 2, 2011 DOI: 10.3402/blft.v2i0.5829

Abstract: Masculinity, courage and morality: Amanda Kerfstedt's "Carl Berg's skoltid". Amanda Kerfstedt's "Carl Bergs skoltid" describes a boy's journey to manhood in late 19th century Sweden. This article pertains that the text contrasts an ideal of masculinity based on physical strength with an ideal emphasizing morality. Although a true man, as described in the story, is expected to be strong as well as righteous, the moral component is the most important. The text shows that courage and force, which are not checked by a sense of ethics, may turn into brutality and abuse of power. Different types of masculinity are compared in "Carl Bergs skoltid" but masculinity is also defined in relation to ideas about femininity. The association with women is utilized to stress a lack of courage in men as well as to redefine a masculine ideal that has focused too much on physical prowess instead of strength of character.

Keywords: Amanda Kerfstedt, masculinity, 19th century Swedish literature, bourgeoisie

I Amanda Kerfstedts barnberättelse "Carl Bergs skoltid" från 1882 diskuteras manlighetens olika innebörder genom skildringen av en pojkes uppväxt i det sena 1800-talets borgerlighet. Att frågor om manlighet står i centrum antyds redan av titeln som påminner om Thomas Hughes välkända pojkbok *Tom Brown's School Days* (1857), men även av att huvudpersonen bär samma namn som militärhögskolan Karlberg i Solna. I Kerfstedts text diskuteras den borgerliga manskonstruktionen också i förhållande till en militär diskurs. "Carl Bergs skoltid" ställer ett kroppsligt mansideal baserat på styrka och mod mot moralisk integritet och självständighet, och i texten framhävs vikten av att ha en inre karaktär snarare än en kraftfull fysik för att bli en självständig och rättrådig man.

Kerfstedts berättelse beskriver huvudsakligen Carl Bergs första år i en pojkskola och den mobbning han utsätts för av sina klasskamrater. Pojkarna trakasserar honom eftersom han är blyg, duktig i skolan och tycker illa om sport och gymnastik. Det är en mestadels homogent borgerlig miljö som skildras, men samtidigt som den borgerliga mansgruppen står i centrum är föreställningar om kvinnlighet och klass närvarande i diskussionen av manlighetens innebörder. I relationen mellan pojkarna och männen sker kontinuerliga förhandlingar och gränsdragningar, där tillhörigheten till eller utstötningen ur gruppen blir central i formuleringen av det manliga.

Stark kropp eller fast karaktär?

Förhållandet mellan fysisk styrka och moral har varit framträdande i definitionen av vad det innebär att vara man i många historiska perioder, men egenskaperna har givits olika vikt i skilda tider (Mosse 1996 och Ljunggren 1999). När Carl sänds hemifrån till skolan är det inte för att han ska få en boklig bildning utan mod och muskler. Den klene gossens glädje över att få läsa latin och matematik hela dagarna kväses snabbt av fadern:

Åh hå, låter det på det viset? Men jag säger dig, att jag skickar dig till skolan icke för att läsa, utan för att lära dig slåss och brottas och gymnastisera och fäkta och bli vig och duktig, ty jag vill icke, att mitt enda barn skall växa upp till en lerkruka, jag inte. Jag är sjelf den starkaste karl i hela trakten, och jag vill icke ha en odåga till son, som inte kan försvara land och rike, om det gäller, och sig sjelf med för hvem det vara må. (Kerfstedt 1882, 3)

Pojkarna i en granngård har givit Carl det föga smickrande namnet "lerkrukan", eftersom han är fysiskt klen och räddhågsen. Enligt fadern beror sonens vekhet på att han läser för mycket och saknar kamrater. Det har gjort att han bär sig avigt åt när han ska göra sådant "som går lätt för gossar som äro mycket yngre än du" (Kerfstedt 1882, 2). Carls tafatthet i många pojklekar benämns explicit som bristande manlighet genom jämförelsen med såväl yngre pojkar som en femårig grannflicka. Det är ett problem som ska åtgärdas genom den fysiska fostran som ges av umgänget med jämnåriga pojkar.

Manlighet definieras av fadern i "Carl Bergs skoltid" i termer av fysik, aktivitet och strid. Mannen ska ha styrka och mod till att beskydda såväl sig själv som landet och denna förmåga grundläggs i barndomens sport och lekar. Protagonistens känslighet framställs

ur den äldre mannens perspektiv som något suspekt. Trots att pojken är snäll, lydig och intelligent gör hans klena kropp att fadern är rädd att han ska få "en odåga till son". De inre egenskaperna är oviktiga i jämförelse med styrka. Denna definition av manlighet ligger i linje med det sena 1800-talets utveckling mot en mer primitiv och fysisk manlighetskonstruktion. Under hela seklet fanns en spänning mellan intellektualism och handlingskraft i borgerlighetens diskurser om manlighet, men under den förra hälften var mer andliga företeelser som moral, altruism och självkontroll viktigast. Att ha en fast karaktär framstod som manligare än att ha en fast kropp och den framväxande gymnastikrörelsen strävade bland annat efter att utveckla mental styrka och själslig harmoni genom de gymnastiska övningarna (Mosse 1996, 40–55, Rotundo 1993, 222ff och Ljunggren 1999, 80–185). Den starka tonvikten på en moralisk dimension innebar även att en vekare manlighet kunde framhållas som ideal. Ett exempel återfinns i barnlitteraturens skildringar av sjuka eller döende barn, där fysiskt klena flickor och pojkar framställs som föredömen (Nelson 1991, 29–55).

Mot slutet av seklet började den känslige gossen betraktas med större oro och misstänksamhet. Synliggörandet av homosexualitet i sexologin och degenerationsteorier om civilisationens försvagande av människosläktet utgjorde några av orsakerna till att borgerligheten började se fysisk svaghet hos män med nya ögon; som ett tecken på förfall och feminisering. Den hyllade självkontrollen ansågs inte heller längre nödvändigtvis vara manlighetens signum utan kunde betraktas som något som tömde mannen på virilitet och kraft (Nelson 1991, 46–55, Ekenstam 2000, 76–91 och Bederman 1995, 10ff och 77–120). Den kraftdyrkan, kroppslighet och råhet som tidigare främst associerats med män från arbetarklassen eller primitiva kulturer, började i högre grad inlemmas i den borgerliga manlighetsdiskursen (Ambjörnsson 1991, 185ff och Bederman 1995, 10–23 och 77–120). För att motverka den fysiska förtviningen gavs idrott och friluftsliv större utrymme i fostran och behovet av aktivitet gällde i högsta grad barnen. Precis som i "Carl Bergs skoltid" började stillasittande och studerande betraktas som oförenligt med barns natur. Lek och tävlingar sågs för pojken som en väg till såväl hälsa som manlighet, och till och med slagsmål, som tidigare hade kritiserats som bristande självkontroll, förvandlades till en möjlighet att utveckla en manlig karaktär. En moralisk dimension var fortfarande framträdande i manlighetsdiskursen, men i det sena 1800-talet var det lika viktigt att ha en kraftfull fysik (Ljunggren 1999, 212–220, Tosh 1999, 170–194 och Rotundo 1993, 224ff och 256).

Det vilda pojklivet med lek och kraftmätningar utgjorde en skarp kontrast till ansvarsfullheten och självbehärskningen som krävdes av den vuxne mannen. Skilda beteenden förväntades följaktligen av män i olika åldrar, men pojktidens närmast primitiva leverne kunde också betraktas som en förberedelse och härdning inför vuxenlivet (Rotundo 1993, 55 och Bederman 1995, 95–110). I "Carl Bergs skoltid" utgör pojkarnas lekar en daning i manlighet, men det är ingen otvetydigt positiv bild som ges av de raska gossarna. Pojkarnas mansideal utgår enbart från fysiska aspekter som storlek, styrka och smidighet, och utifrån dessa egenskaper rangordnas gossarna. Ledarna i Carls årskurs är den storgväxte kvarsittaren Pluralis, som är "stark och fruktad", och klassens primus, Petter, som "var den vigaste i hela deras gymnastikafdelning" (Kerfstedt 1882, 18). Den ensidigt fysiska definitionen av manligheten gör emellertid att klassen lyder under djungelns lag. Vilda lekar blir ett sätt att skapa gemenskap och lojalitet, men även en orsak till att sätta de som avviker från pojkgruppens ideal på plats. Feghet i skolans snöbollskrig är en oförlåtlig synd och då Carl undvikit att vara med och försvara klassens ära bestraffas han genom att bli nedtryckt i snön. De hårda tagen härdar dock inte den svage pojken utan gör honom tvärtom än mer blyg och tafatt. Snarare än att bygga upp hans manlighet bryter den omilda behandlingen ner honom ytterligare, medan däremot ett vänligt ord från magister Asp får honom att känna sig "så stark och modig" (Kerfstedt 1882, 28). I Carls fall krävs mildare medel för att göra pojken till man.

Trots att Carls klenhet skapar problem för honom i umgänget med andra barn beskrivs inte pojkens vekhet som ett tecken på sjuklighet eller degeneration i Kerfstedts berättelse. Den yttre svagheten är inte en spegling av inre brister utan Carl har trots sin tunna kropp en fast karaktär. När han oskyldigt anklagas för fusk i skolan försvarar han sig bestämt och utan rädsla: "Det var märkvärdigt hvad krukan i en hast såg trygg ut." (Kerfstedt 1882, 12) I en krissituation, då en flicka håller på att drunkna, är det även Carl och inte de vanligtvis modigare kamraterna som utför ett hjältedåd. På frågan varför han inte var rädd hänvisar han till handlingens nytta:

"Hur kom det till, att du inte var rädd att hasa dig ut på spången? Hvarför gjorde du det?"

"Jag vet inte -- hon -- hon hade väl drunknat annars."

"Men du hade ju kunnat drunkna, du med."

"Ja, det kom jag inte ihåg."

"Men du kom ihåg att vara rädd för styltorna, fastän det var på torra landet. Hvarför var du rädd då?"

”Jag vet inte – jag – jag kunde ju ha slagit mig.”

”Nå ja, men det var väl litet mindre risk än att drunkna, skulle jag tro.”

”Men det hade varit till ingen nytta,” mumlade Carl. (Kerfstedt 1882, 9)

Medan de andra pojkarna visar upp ett dristigt beteende i lek och för att imponera på de andra, bestäms Carls handlingar av situationen nytta och nödvändighet. Han äger ett närmast instinktivt, moraliskt mod. När det verkligen gäller gör han det rätta och glömmer att vara rädd. Som en god medborgare ser han till det allmännas bästa och inte till egennyttan. Det spelar ingen roll att hans liv står på spel. Kamraterna som varken skräms av vilda lekar eller att göra sig fysiskt illa, visar dock inte samma handlingskraft. De må ha ett fysiskt mod, men Carl äger en moralisk rådighet som de saknar. Han har också ett rationellt sinnelag och ett nyttotänkande, vilket var andra viktiga beståndsdelar i borgerlighetens manlighetsdiskurs (Florin & Johansson 1993, 47 och Ambjörnsson 1991, 82f och 110). Trots att Carl saknar den modige mannens styrka och kropp, har han en stark karaktär.

Militärer och mödrar

I ”Carl Bergs skoltid” används genomgående en militär terminologi för att diskutera manligheten och kopplingar till militärlivets disciplin, offervilja, kamratskap och nationalistiska strävanden utgör en framträdande aspekt av 1800-talets mansideal (Kolnar 2006, 209–222 och Mosse 1996, 50ff och 107–119). Jens Ljunggren menar att krigiska motiv ”var påtagligt närvarande i pojkarnas fysiska fostran under hela 1800-talet” (Ljunggren 1999, 29) och olika typer av krigslekar såväl som regelrätta krigsskildringar förekom också i periodens barnlitteratur. En av de längre scenerna i Kerfstedts berättelse beskriver ett snöbollskrig, vilket var ett vanligt motiv inom pojkskildringar i både 1800-talets skönlitteratur och självbiografier (Klingberg 1998, 93f och Florin & Johansson 1993, 49ff). I Kerfstedts berättelse inkorporeras en militär kod om gemenskap och lojalitet i pojkarnas tal. Denna används dock inte för att betona pojkarnas ädelhet eller manlighet utan de utnyttjar den för att rättfärdiga övergrepp mot dem som avviker från gruppens normer. Klasskamraterna tvingar Carl att hjälpa dem i latinstudierna eftersom ”kunskaper äro gemensam egendom” (Kerfstedt 1882, 15) och att hålla kunskap för sig själv benämns som förräderi. På samma sätt hävdas att man har ”tuktat en förrädare på ett nobelt sätt” (Kerfstedt 1882,

25) när Carl trycks ner i snön för att han svikit gruppen genom att inte delta i snöbollskriget mot en annan klass. I pojkarnas tappning blir den militära koden en ursäkt för brutalitet och pennalism snarare än ett uttryck för heroism. Genom uteslutningen av den som avviker svetsas övriga skolpojkar närmare samman och deras normsystem bekräftas.

Den militära terminologin används i texten emellertid även för att konstruera en manlighet, som inte enbart betonar fysiska företäden. Då magister Asp stävjar mobbningen mot Carl berättar han en liknelse där han utger sig själv för att vara en löjtnant och pojkarna blir hans soldater. I liknelsen gestaltas hur soldaterna ger sig på en ensam och klen man, och löjtnanten förfasar sig över det orättvisa och feiga i att många starka ger sig på en svag. Det verkliga modet beskrivs som "mycket större än modet att slå till med knytnäven; det modet att vara manlig nog att uppträda gent emot alla till försvar för den försvarslöse" (Kerfstedt 1882, 30). Mod och styrka framställs fortfarande som eftersträfvansvärda egenskaper för pojkar och män, men tyngdpunkten ligger inte längre på fysisk kraft eller våghalsighet. Det sanna modet ges snarare en moralisk innebörd och det handlar om självuppooffring och beskyddande av andra.

I "Carl Bergs skoltid" ställs olika manlighetskonstruktioner mot varandra. Faderns bristande empati och styrkedyrkan är främmande för protagonisten. I stället identifierar han sig med den förstående och omtänksamme magister Asp som representerar en mildare form av manlighet (Grettve 2003, 31). Magister Asp beskriver sig själv som löjtnant, men hans uppförande är snarare moderligt än militäriskt. Enligt Claudia Nelson antog bilden av den ideala läraren allt större likheter med bilden av den ideala modern under 1800-talet. Även om läraren snarast beskrevs som fader, låg de egenskaper han associerades med närmare kvinnlighetens mönster. I synnerhet i de homosociala internatskolemiljöerna fick rektorer och lärare axla både moderns och faderns roller (Nelson 1995, 141-169). Nelsons diskussion av manligt och kvinnligt blir emellanåt väl statisk och fångar inte den variation som fanns i borgerlighetens diskurser om könen. Både fader- och moderskapet skulle, som Tomas Berglund invänt, grundas i kärlek och ömhet, och i den mån man kan urskilja en förändring mot ett mer intimiserat föräldraskap under 1800-talet gällde den båda könen (Berglund 2007, 16-53, 125-134 och 183f). Det är dock intressant att konstatera att Kerfstedts berättelse framställer den mildare manligheten genom att magister Asp uttryckligen liknas vid Carls mor då pojken är sjuk: "Och när magistern strök honom öfver håret och den heta pannan, så var det just som om hans

moder suttit bredvid honom.” (Kerfstedt 1882, 26f) Till skillnad från i den tidigare jämförelsen mellan den klene Carl och en grannflicka används inte liknelsen med en kvinna som ett tecken på omanlighet i detta citat. I stället framhäver associationen mellan Magister Asp och modern bristerna i en manlighetskonstruktion som alltför entydigt kommit att definieras av en kraftfull fysik snarare än av inre egenskaper.

Trots framhävandet av moraliska kvaliteter krävs att Carl växer till sig fysiskt och andligen för att han ska bli en riktig man. ”Carl Bergs skoltid” handlar om att mäta upp könets mått och gränser, snarare än att helt ta avstånd från specifika egenskaper. Mod och aktivitet beskrivs som viktiga i pojakens utveckling, men om de inte tyglas av en moral riskerar de att förvandlas till rå brutalitet. Kroppen är dock inte heller oviktig utan när Carl blir modigare och självsäkrare börjar han också växa fysiskt:

Men något verkligt mod fick han icke, förr än Petter [...] hade haft honom om hand under feriemånaderna. Carl, som så länge stått i knut, började hastigt ränna upp till en lång och gänglig gosse och återkom på hösten till skolan med en frimodig uppsyn och en viss bestämdhet i sitt sätt. (Kerfstedt 1882, 33)

Pojken är fortfarande inte stor och stark, men han har längden inne för sin ålder och umgänget med Petter lär honom att hävda sig på ett annat sätt än tidigare. Vikten av att hitta en jämvikt mellan fysisk styrka och moral framhävs även av att både Carl och omgivningen förändras under magister Asps ledning. Skolgossarna lär sig acceptera den veke pojken trots att han är försynt och kroppsligen klen, medan Carl genom vänskapen med de övriga pojkarna övar upp den manliga fysik och de färdigheter som han saknat. Pojken måste följaktligen växa i och inta kroppen. För mannen krävs en kroppslig närvaro och kraft för att han ska kunna bli en stark och självständig samhällsmedborgare. Hans moraliska ståndfasthet måste understödjas av en orädd uppsyn och hållning.

När lärotiden når sitt slut och skolkamraterna tar examen tycks till och med de mest oborstade av pojkarna ha utvecklat lugna, rättrogna sinnelag. De har blivit ”stadgade karlar” (Kerfstedt 1882, 35). Vad som betonas i slutscenen är inte de unga människors fysik utan deras höga moral och sedesamhet. Examensklassen firas av allmogen på Carls gård och en äldre bondgumma ger dem sin hyllning:

”Vackra unga herrar”, sade hon, ”vackra hvita blommor i Guds rike. Akten er, akten er för verldens stof!”

De voro oförderfvade, de voro rörda, det svarade amen i deras hjertan. (Kerfstedt 1882, 39)

Bildspråket, där männen liknas vid skira, vita blommor, påminner snarare om den metaforik som i borgerligheten användes för att beskriva den oskuldsfulla flickan än ett emblem för manlighet. I "Carl Bergs skoltid" framhäver blomstermetaforen ynglingarnas sedliga renhet. De lekfulla skolgossarna har vuxit i rollen som män och det är deras allvarliga, moraliska och religiösa sinnelag som kvalificerar dem. Att de är redo att inta positionen som samhällets nya ledare markeras av allmogens självklara accepterande av dem som en högre och finare klass. Skoltiden har gett dem kunskaperna, fysiken och framför allt moralen för att bli borgerlighetens stöttepelare och framtida försörjare.

Slutord

"Carl Bergs skoltid" ställer fysisk styrka och moral mot varandra i beskrivningen av Carls väg från pojke till man. Även om en riktig man bör vara både stark och rättrådig framställs den senare aspekten som viktigast. Texten visar att mod och styrka som inte tyglas av moraliska grundsatser riskerar att leda till brutalitet och övergrepp. I Kerfstedts berättelse vägs olika manlighetskonstruktioner mot varandra, men manligheten definieras också i dialog med föreställningar om det kvinnliga. Sammankopplingen med kvinnor används såväl för att utpeka bristande mannamod som för att omdefiniera en manlighet, som alltför entydigt kommit att kännetecknas av en kraftfull fysik snarare än av en stark karaktär.

Biografisk information: Maria Andersson (fil. dr.) är verksam som forskare och lärare i litteraturvetenskap vid Stockholms universitet. Hon disputerade 2010 med avhandlingen Att bli människa. Barn, sedlighet och kön i Amanda Kerfstedts, Helena Nybloms och Mathilda Mallings författarskap. Kontakt: maria.andersson@littvet.su.se

Bibliografi

Ambjörnsson, Ronny. *Mansmyter: liten guide till manlighetens paradoxer*. Stockholm: Fischer, 1990.

Bederman, Gail. *Manliness and civilization: a cultural history of gender and race in the United States, 1880-1917*. Chicago/London: University of Chicago Press, 1995.

Berglund, Tomas. *Det goda faderskapet i svenskt 1800-tal*. Diss., Härnösand; Stockholm: Carlsson, 2007.

Ekenstam, Claes. "Manlighetens kriser & kransar: mansbilder och känsloliv vid tre sekelskiften". I *Sekelskiften och kön: strukturella och kulturella övergångar år 1800, 1900, 2000*, red. Anita Göransson. Stockholm: Prisma, 2000, s. 57–96.

Florin, Christina och Johansson, Ulla. "*Där de härliga lagrarna gro...*": kultur, klass och kön i det svenska läroverket 1850–1914. Stockholm: Tiden, 1993.

Grettve, Anna. *Att ge och hjälpa: om Amanda Kerfstedt och narrativa mönster i författarens barnberättelser*. Magisteruppsats i litteraturvetenskap. Uppsala: Litteraturvetenskapliga institutionen, univ., 2003.

Kerfstedt, Amanda: *Stora och små: berättelser för barn*. Stockholm: Beijer, 1882.

Klingberg, Göte. *Den tidiga barnboken i Sverige: litterära strömningar, marknad, bildproduktion*. Skrifter utgivna av Svenska barnboksinstitutet, 64. Stockholm: Natur och kultur, 1998.

Kolnar, Knut. "Volden". I *Män i Norden: manlighet och modernitet 1840–1940*, red. Jørgen Lorentzen och Claes Ekenstam. Hedemora/Möklinta: Gidlund, 2006, s. 209–228.

Ljunggren, Jens. *Kroppens bildning: Linggymnastikens manlighetsprojekt 1790–1914*. Diss., Stockholm; Eslöv: B. Östlings bokförl. Symposion, 1999.

Lundström, Catarina. "Från ömfoting till härdad man – Åsgård 1906–1917: Robert Mörnerns skolkoloni ur ett manlighetsperspektiv". I *Män och manligheter från vikingar till Kalle Anka*, red. Stig Welinder. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 2003, s. 123–143.

Mosse, George L. *The image of man: the creation of modern masculinity*. New York: Oxford UP, 1996.

Nelson, Claudia. *Boys will be girls: the feminine ethic and British children's fiction, 1857–1917*. New Brunswick/London: Rutgers UP, 1991.

Nelson, Claudia. *Invisible men: fatherhood in Victorian periodicals, 1850–1910*. Athens/London: University of Georgia Press, 1995.

Rotundo, E. Anthony. *American manhood: transformations in masculinity from the revolution to the modern era*. New York: Basic Books, 1993.

Tosh, John. *A man's place: masculinity and the middle-class home in Victorian England*. New Haven/London: Yale UP, 1999.

Note: This article is being published simultaneously in *Barnboken – tidskrift för barnlitteraturforskning*/*Journal of Children's Literature Research* and *Nordic ChildLit Aesthetics/Barnelitterært forskningstidsskrift*